

Stanko Piplović

OBILJEŽJA I PARADOKSI DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU

UDK: 728.8.01.(497.5 Split)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. II. 1997.

Stanko Piplović

21000 Split, HR

Kaštelanska 2

U ovom radu iznesena su zapažanja o nedovoljno objašnjenim funkcionalnim i tehničkim rješenjima u Dioklecijanovoj palači. Autor se kritički osvrće na neke dosadašnje interpretacije, posebno stoga što nisu dovoljno dokumentirane. Postavio je određene teze i iznio dvojbe koje bi trebalo razriješiti daljnjim istraživanjima. Na osnovi iznesenog zaključuje se da Careva palača nije do kraja završena, prve preinake su možda nastale već za Dioklecijanova boravka u njoj, a sigurno neposredno nakon njegove smrti.

Ne treba sumnjati da je Dioklecijanova palača u Splitu najznačajnije graditeljsko ostvarenje koje je ikada podignuto na prostorima Hrvatske. Svjesni smo golemog doprinosa što ga je ovo blistavo zdanje dalo razvoju svjetske arhitekture. Ključno je to djelo na razmeđu dviju velikih europskih civilizacija, antičke i one srednjega vijeka. Radi se o jednom od najbolje sačuvanih spomenika polumilenijskoga Rimskoga Carstva pa ima neprocjenjivo umjetničko i povijesno značenje.

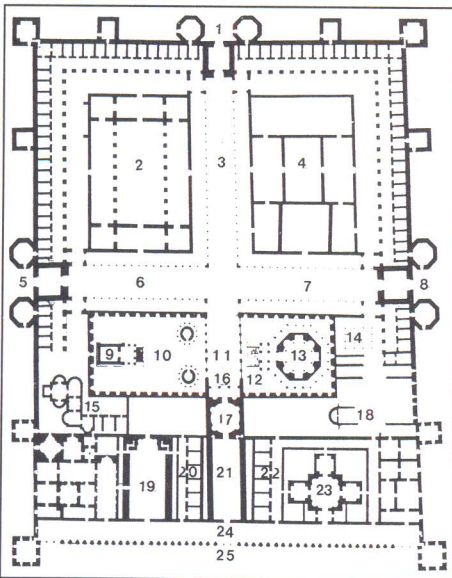
O svemu tome već se mnogo i mnogo pisalo, puno se raspravljalo pa nije potrebno opetovati. Palača je razmjerno dobro istražena i u glavnim crtama objašnjena. Stoga će se na ovome mjestu o njoj govoriti s jednoga drugog kuta gledanja, donekle neuobičajenog, i pokušati otvoriti pitanja koja su još uvijek ostala po strani, zasjenjena.

Iako se sustavnija proučavanja kasnoantičke palače u Splitu provode već od XVIII. stoljeća, više od 230 godina, ima još uvijek dosta nepoznanica.¹⁾ Neka prostorna rješenja su neobična s današnjih stajališta i prema našim shvaćanjima, a drugi građevni detalji još uvijek nisu dobili logična objašnjenja. Pojedina pitanja,

bitna za teoriju i povijest arhitekture, nisu ni postavljena. Sadašnja tumačenja organizacije prostora, posebno Careva stana, određenih komunikacija i funkcionalnih veza, koje su iznosili istraživači, nisu u nekim sektorima dostatno uvjerljiva i ne udovoljavaju racionalnim kriterijima. Kako nikada nije objavljena detaljnija dokumentacija o novijim rezultatima istraživanja, teško je kontrolirati iznesene postavke i nedovoljno argumentirane zaključke.²⁾

Naravno, da bi se shvatilo neko umjetničko djelo, potrebno se uživiti u vrijeme i prilike kada je nastalo. Ali kako su mjerila vrednovanja promjenljiva kategorija, kritično promatranje fenomena prošlosti sa stajališta suvremenoga poimanja života i kulture, može biti zanimljivo iako ne i odlučujuće.

PROSTORNA KONCEPCIJA

Plan Dioklecijanove palače. Brojevima, vezanim uz tekst, označeni su glavni dijelovi: 1, 5, 8 i 25 sjeverna, zapadna, istočna i južna vrata - 2 i 4 prostorije za posluhu i stražu - 3 kardo - 6 i 7 dekanus - 9 mali hram - 10 i 12 temenosi - 11 peristil - 13 mauzolej - 14 prostor s mozaicima - 15 i 18 zapadne i istočne terme - 16 protiron - 17 vestibul - 19-23 carev stan - 24 kriptoportik (J. Marasović. Svi crteži detalja Palače preuzeti su iz publikacije URBS).

Prva činjenica koja pobuđuje pozornost i navodi na razmišljanje je način na koji je Dioklecijanova palača koncipirana. Ona je u stvari golem kameni kubus postavljen na obali u dnu prostoranoga morskog zaljeva. Iako je sigurno svojom veličinom i snažnim volumenom morala fascinirati suvremenike, naročito kada joj se prilazilo s mora, na današnjeg bi čovjeka, različitoga senzibiliteta, vjerojatno ostavila drukčiji dojam. U njejoj osnovnoj zamisli, kao ladanjskoga boravišta, nema ni pokušaja usklađivanja građevine s prirodnim okruženjem. Dapače, u svakome potezu osjeća se zatvaranje unutar sebe i izolacija od okoliša. Umjesto da rasporedom i postavom objekata slobodno prati oblik i pad razigranoga terena, kao što je to bio primjerice slučaj kod antičke vile u uvali Verige na Velom Brijunu, Dioklecijanovoj palači je u nižem dijelu postavljen suteran za izravnavanje razine na kojoj je građena. Zarobljena je krutom geometrijom, čime je dobila na monumentalnosti, ali istovremeno mnogo

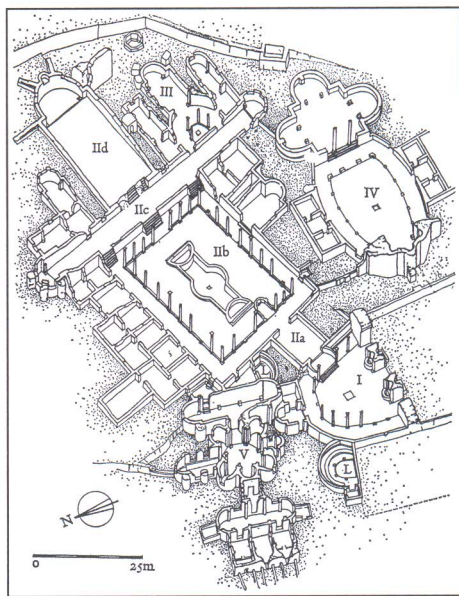
izgubila na udobnosti i organizacijskoj neposrednosti. Kod nekih drugih carskih privatnih rezidencija podignutih izvan naselja u prirodi, kao što je to vila u Piazza Armerina na Siciliji ili Hadrijanova vila u Tivoliju blizu Rima gdje su se pojedine građevine rahlo i ležerno rasporedile u zelenilu, ovdje u Splitu radi se o jednoj kompaktnoj, zgusnutoj masi.³⁾ Štoviše sve njene prostorije okrenute su k unutrašnjosti, prema brojnim dvorištima i svjetlicama.

Ni iz jedne od mnogobrojnih soba i raskošnih dvorana Palače nema izravnoga pogleda prema van, na okolne brežuljke, polja i planine u pozadini, jer su veliki lučni prozori na prvom katu triju pročelja prema kopnu pripadali ophodnom hodniku za stražu koji je blokirao svaki širi kontakt.⁴⁾ A da se i ne govori o nedostatku poluotvorenih prostora prizemlja koji bi bili neposredno vezani za pejzaž i teren. Donji dijelovi obodnih zidova, osim ulaznih vrata, puni su i zatvoreni. Nema naznaka da su unutar Dioklecijanove palače postojale spomena vrijedne zelene površine. Nisu utvrđeni tragovi neke fontane ili vodoskoka, iako su obilne količine vode osigurane akveduktom s izvora rijeke Jadro pod Mosorom. To je čudno za neslužbenu rezidenciju jednog umirovljenika, koji je imao težak život, pa makar je on i veliki car.

Zatvaranje se pokušalo objasniti Carevim vojničkim navikama iz prošlosti i previranjima koja se u to vrijeme javljaju u provinciji. Ali to nije dovoljno uvjerljivo tumačenje. Rješenje u sebi krije i neke druge, teško dokučive psihološke i društvene porive, koji se mogu tek naslutiti.

FORTIFIKACIJSKA OBILJEŽJA

Kada se traži podrijetlo unutrašnjega rasporeda sadržaja u Palači, obično se kao mogući uzor navodi ortogonalna shema helenističkih gradova. Pored toga,

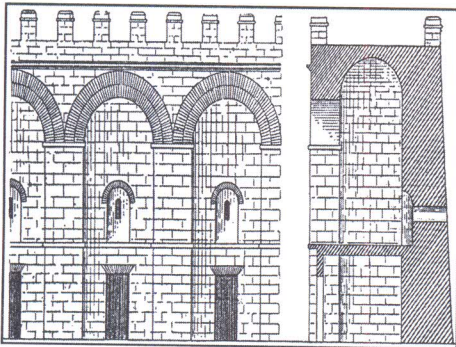

Carska vila u Piazza Armerina na Siciliji iz IV. st. Objekti su rahlo i slobodno razmješteni u prirodi, za razliku od Dioklecijanove palače u Splitu koja je kompaktna i geometrijski pravilna. Glavni dijelovi vile su: I. ulazni atrij, II. peristil s bazenom, III. privatne prostorije, IV. triklinij i V. kupatilo (A. G. McKay).

prave se usporedbe s vojničkim logorima kastrumima pa se spominju nesigurne prilike od kojih su perimetralne zidine trebale štiti njezina božanskog stanovnika. Ali ni to fortifikacijsko osiguranje nije sustavno ni do kraja dosljedno provedeno. Istina, Palača je okružena obrambenim bedemom, a izvana su prema kopnu bile nanizane kule. Donji dio zidova je pun, ali je mjestimice probijen uskim prozorima koji su služili za provjetravanje podrumskih prostorija te prizemlja u kulama. Kroz te otvore neprijatelj se nije mogao provući. Ipak, predstavljali su slabe točke obrane. Oni se prema unutrašnjosti šire pa su se uz malo organiziraniji napad mogli povećati i tako napraviti breše za prodor u Palaču.

Osim ove velike manjkavosti, na kutnim kulama postoje mala vrata za ulazak izvana, s okolnoga slobodnoga prostora. Možda su bila i na ostalim kulama, koje su bile između njih, ali kako su porušene, nemoguće je to danas utvrditi. Sve su to bila slaba mjesta gdje je ozbiljno ugrožena sigurnost.

U visini prvoga kata u debljini vanjskih zidova, osim južnoga prema moru, išao je ophodni hodnik za stražu. Ni on nije postavljen konzekventno prema pra-

Castra pretoria, stalna vojarna u Rimu. Bedem, pogled iznutra i vertikalni presjek. Slično kao i kod Dioklecijanove palače, iza zid s unutrašnje strane je bio niz boksova, iznad kojih je uzdužni hodnik, ali za razliku od rješenja u Splitu obrana je smještena na vrh i iza nazupčanog parapeta (L. Archinti).

vilima vojne vještine. Sukladno standardnoj praksi toga vremena, trebao se nalaziti na samome vrhu zida i biti zaštićen parapetom s merlonom. U situaciji kada nije bilo dovoljno učinkovitih sredstava za rušenje zidina, njihova visina je pri obrani bila presudna. Kod Dioklecijanove palače hodnik je spušten niže, a strane su mu prema vani rastvorene velikim lučnim otvorima. Na taj način eskalacija je bila vrlo jednostavna, a sam sustav s otvorima, čija visina iznosi više od 3 i širina više od 2 metra, nije dovoljno štutio branitelje od neprijateljskih strijelaca koji bi podržavali napad. Nisu utvrđeni nikakvi tragovi koji bi upućivali na to da su se mogli zatvoriti

drvenim kopcima. Koliko je ta zamisao bila manjkava za obranu, najbolje se može uočiti usporedbom s rješenjem na Casta pretoria u Rimu. Tamo je, slično kao kod Dioklecijanove palače, s unutrašnje strane zida u prizemlju bio niz boksova, a na prvom katu u zidu prema vani otvori. Oni su, međutim, za razliku od Splita, bili mali i služili samo za motrenje ili kao strijelnice. Kroz njih se ni

u kom slučaju nije moglo provaliti izvana. Tek na samome vrhu zida je otvoreni ophodni hodnik gdje je organizirana obrana.

Tako se eventualni neprijatelj morao uspeti po zidu sve do na vrh, ako bi tim načinom namjeravao osvojiti utvrdu.⁵⁾ To je fizički i tehnički bilo daleko teže izvedivo, a trebalo je i mnogo više vremena pa bi napadači duže bili izloženi udarima, što je bila velika povoljnost za branitelje.

U srednjem vijeku, kada su opasnosti za grad Split narasle, zatvoreni su prozori u sjevernom zidu bivše Palače, a za obranu je na samome vrhu nadozidan prsobran u obliku merlona. Sve to ukazuje da se kod Dioklecijanove palače zapravo radilo o kompromisu između zahtjeva sigurnosti i željenih učinaka reprezentativnosti. Nizovi velikih polukružno završenih otvora oživljavali su pročelja, ali su predstavljali izraziti funkcionalan nedostatak.

DISPOZICIJA SADRŽAJA

Graditelji Palače postupili su više kao inženjeri, a ne kao arhitekti. Kada su već izabrali izvrstan položaj, ipak se nisu odlučili gradnju prilagoditi terenu koji je lagano padao od sjevera prema jugu. Visinska razlika iznosi više od 8 metara. I umjesto da daju stepenastu postavu objekata koja bi pratila rast zemljišta i gdje bi iz stražnjih prostora, koji bi u tom slučaju nadvisili one pred sobom, bilo omogućeno osunčanje i vizura, prišlo se drugome načinu impostacije. Najprije je u sjevernom najvišem dijelu grubo zasjenčena kosina i stvoren ravan plato. Zatim je na južnom kraju napravljen još jedan niži plato. Goleme količine materijala dobivenog od iskopa vjerojatno su bačene u plićak. Nasilno je izmijenjena morfologija toposa i time dovedeno da sraza artificijelnoga djela s prirodnim okruženjem.

U tlocrtu približno pravokutna Palača podijeljena je dvjema glavnim ulicama u četiri kvadranta, odnosno funkcionalno u tri pojasa. Sjeverna polovica je služila za smještaj servisa, posluge i straže. U srednjem dijelu su bile javne monumentalne građevine, mauzolej i hramovi, dok su u južnome, prema moru, Careve osobne odaje.

Peristil je središnja i najvažnija točka u Palači. U skladu s tim je i njegovo oblikovanje. Prostorom dominira frontalno postavljen protiron sa stupovima, zabatom i skulpturama, dok na bočnim stranama ima kolonade od vitkih stupova nad kojima su polukružni lukovi. Sa stajališta konstruktivnoga ustroja nelogično je to što su te kolonade potpuno slobodne i ništa ne nose. Usko gledajući, radi se o očiglednom ničim neopravdanome formalizmu. Međutim, graditelj je tim sredstvom postigao izuzetan učinak, oblikujući jedan od najljepših otvorenih prostora koje je stvorila rimska antika.

UNUTRAŠNJI PROMET

Južni dio Palače zauzimao je Carev stan s intimnim prostorijama na zapadu, reprezentativnima u središtu i gospodarskima na istoku. Komunikacije među tim brojnim prostorijama su, za naša shvaćanja, vrlo neobične. Glavni pristup je bio iz protirona pa se prolazilo kroz okrugli vestibul i nastavljalo ravno dalje u veliku središnju dvoranu. Kroz nju se na drugom kraju izbijalo na kriptoportik, natkriveni trijem, koji se protezao duž čitavog južnog pročelja Palače. Iz njega se onda ulazilo u pojedine dvorane i prostorije.

Kriptoportik, okrenut prema moru i rastvoren otvorima na luk, služio je vjerojatno i kao šetnica. Odatle se s visine pružao dojmljiv pogled na more i susjedne otoke Brač i Šoltu, ali je on svojom velikom dužinom od preko 150 metara morao neugodno djelovati na osobe koje su u njemu boravile. Kao razmjerno uski hodnik perspektivno se u ravnoj crti gubio u daljinu. Istina, na krajevima i po sredini donekle je vizualno prekinut ložama, ali to nije moglo bitno ublažiti taj osjećaj.

Istraživanjem ostataka, koje su proveli austrijski arhitekt Georg Niemann i francuski arhitekt Ernest Hébrard početkom XX. stoljeća, stvorena je dosta jasna i logična slika o nekadašnjem izgledu i funkcijama pojedinih dijelova Palače.⁶⁾ Preostalo je još samo da se dopuni pojedinostima, što je u dobroj mjeri učinjeno u novije vrijeme. Ako se pođe od njihovih, uglavnom sličnih rekonstrukcija izvornoga rasporeda Palače, može se zaključiti da je unutrašnji promet bio vrlo uspješno riješen. Potpuno su bile odvojene pješačke od kolnih opskrbnih veza. Prvi se odvijao dvjema širokim međusobno okomitim ulicama koje su se sjekle u samom središtu. Pri tome su peristol i vestibul ključni za distribuciju pješačkih tijekova prema apartmanima na jugu. Tu su opet jasna kretanja Cara i njegovih gostiju, a posebno su riješeni diskretni pristupi posluge naročitim hodnicima.

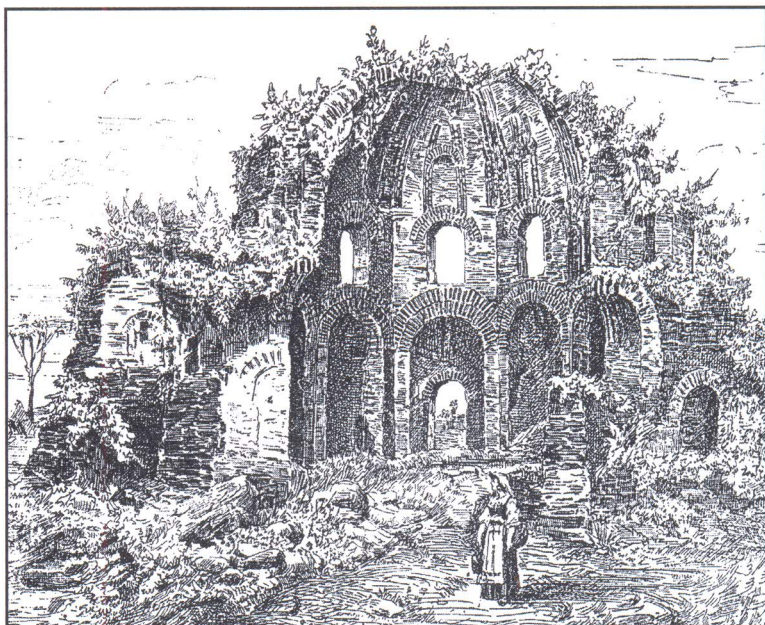
Kolni promet se odvijao obodnim dijelovima Palače, gdje su s unutrašnje strane perimetralnih zidova bili nizovi skladišta. Tako se sa stražnje strane moglo kolima doći do stambenih blokova, Careva stana i do gospodarskoga trakta s kuhinjom na jugoistočnom dijelu Palače. Novijim saznanjima te suvisle pretpostavke o organizaciji komunikacija postale su dobrim dijelom upitne.

VESTIBUL

Nakon Drugoga svjetskog rata, uglavnom u razdoblju 1968.-1977. godine, istraživalo se na više mjesta. Na žalost, zbog izgrađenosti zahvati su morali biti ograničeni i nepotpuni. S druge strane, i objavljeni rezultati su škrti i nedovoljni, što sve otežava tumačenje nalaza.⁷⁾ Kao osnovno uočava se da su nova otkrića

donekle poremetila ranije stvorenu uvjerljivu sliku o rasporedu i organizaciji prostora Palače, a teško je naći logično objašnjenje za neke od njih. Među takve nedovoljno razjašnjene situacije su vestibul, terme, veza peristila s podrumima, temenos mauzoleja i prostorije južno od Srebrnih vrata. Tome treba dodati pitanje dovršenosti Palače i promjene na njoj nastale nakon Dioklecijanove smrti.

Ruševine hrama Minerve Medike u Rimu kasnije pretvorenog u kupatilo. Unutra ima kružni tlocrt s nizom polukružnih niša okolo, a natkriven je kupolom. Osvjetljenje je riješeno slično kao kod vestibula Dioklecijanove palače, nizom prozora u gornjem dijelu zidova (L. Archinti).

Vestibul je kružno predvorje iz kojega se s peristila pristupalo u Careve odaje na jugu (17). Njegova unutrašnjost je raščlanjena s četiri polukružne niše za skulpture. Odozgor je vestibul natkriven kupolom na vrhu koje je sada okrugli otvor. Stariji istraživači su smatrali, a neki i danas drže da je izvoran i služio za osvjetljenje unutrašnjosti slično kao na Panteonu u Rimu.⁸⁾ Međutim, kako na vestibulu u Splitu postoji 7 velikih prozora u dva reda na donjem dijelu kupole i zidovima, a raspon mu je svega oko 12 metara, to nije bilo potrebe za dodatnim svjetlom s vrha. Za razliku od toga Panteonu je dijametar preko 43 metra, dakle skoro četiri puta veći, a nema bočnih otvora.⁹⁾ Tu je situacija bitno drugačija pa je svaka usporedba neprimjerena.

Ako se uzme u obzir i činjenica da bi kroz otvor na kupoli vestibula upadala kiša u unutrašnjost, takvu pretpostavku treba odbaciti kao potpuno neuvjerljivu. Iz istoga razloga nisu prihvatljive analogije s otvorenom kupolom okrugloga hrama u Tivoliju. Osvjetljenje vestibula u Dioklecijanovoj palači riješeno je sa strana kao što je to bio slučaj npr. kod hrama Minerve Medike ili okrugloga kaldarija Karakalinih terma u Rimu.¹⁰⁾

S obzirom na namjenu vestibula kao raskošnoga predvorja, očekivati je bilo da se iz njega pristupalo u raznim smjerovima u posebne grupe stambenih prostora. Takvu logiku je uostalom predložio Hébrard. On je osim ulaznih vrata na sjeveru i drugih koja su vodila u središnju dvoranu na jugu, pretpostavio još bočna na istoku i zapadu, prema prostorima koji su, po njemu, namijenjeni posluži. Međutim, Niemann izričito navodi kako, osim dvaju vrata, drugih nije bilo. Zid na unutrašnjoj strani do visine od oko 4 metra već je u njegovo vrijeme bio sasvim uništen, a mjestimice je bio zamijenjen novim. I niše su dobrim dijelom bile propale. To, i tragovi s vanjskih bočnih strana, upućuju ipak na mogućnost i drukčijega rješenja.

Međutim, u unutrašnjosti vestibula, prilikom najnovije obnove 1955./57. godine, nisu naznačena neka bočna vrata kroz koja bi se moglo ulaziti u prostorije što su se eventualno nalazile sa strana. Ni dokumentacija o ovim istraživanjima i radovima nije do sada objavljena. Prema sadašnjim postavkama, iz vestibula se moglo produžiti samo ravno u veliku izduženu središnju dvoranu (21). To je danas općenito prihvaćeno.¹¹⁾ Ako je to bilo tako, značilo bi da se čitavo kretanje stanovnika Palače, gostiju pa i posluže, odvijalo kroz tu monumentalnu prostoriju pa dalje na kriptoportik. Time je dvorana postala prolazna i vrlo frekventna pa je teško mogla imati neku drugu funkciju, kao za velike prijeme i slično.

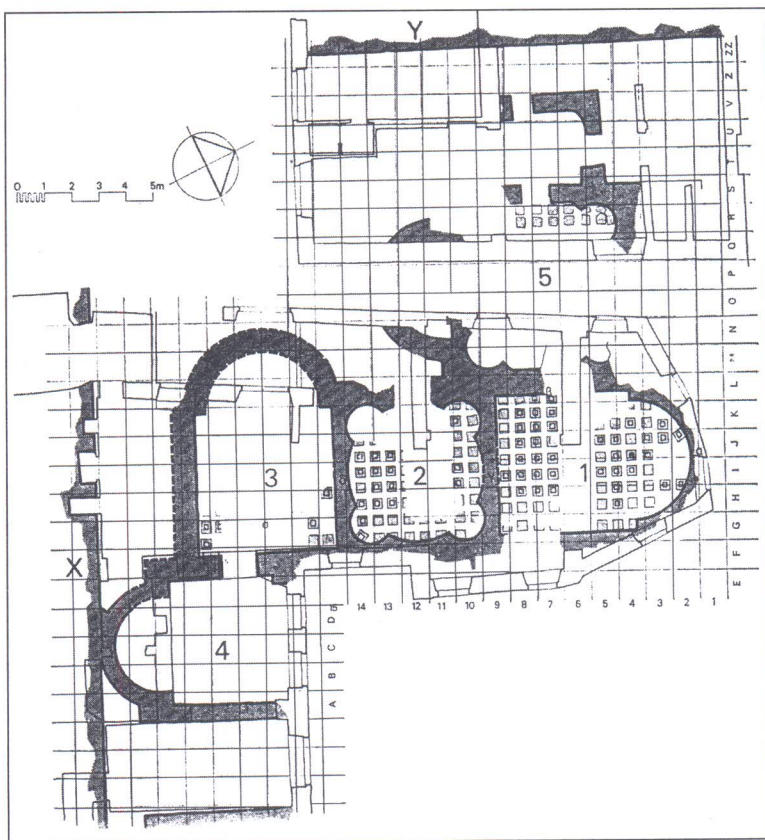
Situacija se još više pogoršava, jer su s bočnih strana dvorane išli dugi svjetlarnici do podruma. Prema sadašnjim rezultatima istraživanja oni su služili za provjetravanje donjih prostorija, ali i osvjetljavanje gornjih.¹²⁾ To je potpuno onemogućavalo svaku vezu niza malih pomoćnih prostorija sa strana i središnje dvorane (20 i 22), a time i njezino obilaženje. Sve bi to značilo isključenje neke druge namjene osim za komuniciranje, što opet nije racionalno ni uvjerljivo.

Kada bi se, naprotiv, utvrdilo da su iz vestibula postojale veze sa strane, situacija bi se bitno poboljšala. U tom slučaju posluža i drugo osoblje bi se mogli obilazno kretati postojećim hodnicima uz koje su nizovi malih pomoćnih prostorija, diskretnije i bolje opsluživati središnju dvoranu i ostale reprezentativne prostore južnoga dijela Palače, naročito triklinija. Odvojili bi se tako putevi posluže od onih kojima su se kretali korisnici i Carevi ugledni gosti.

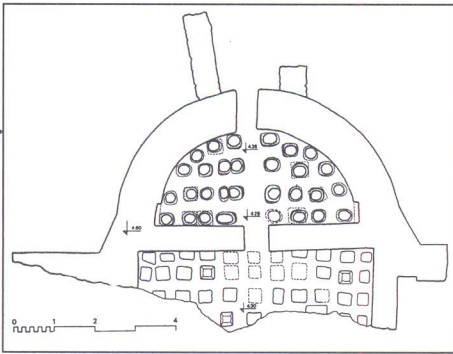
TERME

U Palači su u zadnje vrijeme otkriveni ostaci dvaju sklopova termalnih prostora (15 i 18). Raniji istraživači nisu ih poznavali pa su ih pretpostavljali u malim prostorijama zapadnog dijela Careva stana. Novijim iskopavanjem utvrđeno je međutim da su bile izvan njega, i to locirane na dva mjesta u prostoru između bloka Careva stana i središnjega dijela s kulturnim građevinama.¹³⁾ Nameće se pretpostavka da su zapadne služile osobno Caru, a istočne sviti ili osoblju. Ali njihov je položaj, u odnosu na ukupni razmještaj sadržaja Palače, nepovoljan kako prema Carevim odajama, tako i na nastambe na sjeveru. Nalaze se izvan ovih grupa, što svakako umanjuje udobnost korištenja.

Djelomično istražene zapadne terme Dioklecijanove palače (15). Pomanjkanje prostora uvjetovao je da je za tu svrhu izrađen samo niz manjih prostorija. Nedostaju neki sadržaji veće površine koji su inače tipični za ovu vrstu građevine.

Ima još jedna bitna okolnost. Sklopovi terma svojim položajem remete jednu vrlo jasnu i čistu dispoziciju, kakvu je s dosta logike bio zamislio Hébrard.

Ostaci istočnih terma Dioklecijanove palače (18), piscina s hipokaustom. Od njih su sačuvani tek mali dijelovi.

One znatno sužuju, a možda i potpuno prekidaju periferne ulice koje od Zapadnih (5) i Istočnih vrata (8) vode na jug prema Carevoj rezidenciji. Služile su zasigurno kao opskrbenne veze za stambeni sklop, posebno prema ulazu u njihov gospodarski dio na istoku, gdje se možda nalazila kuhinja i skladište hrane. Moramo prihvatiti da je u tim apartmanima, osim glavnoga reprezentativnog ulaza kroz vestibul, bilo i više pomoćnih za razne potrebe, a do njih se svakako pristupalo kolima. Nadalje, ulice su se nastavljale kroz bočna vrata dvorane ispod vestibula (17), preko središnje po-

drumske dvorane (21a) do morskih vrata (25). Tako su sa spremištima u podrumu činili cjelovit sustav opskrbe.

Iz svih navedenih razloga, termalni sklopovi su na smetnji i djeluju kao nakanadni umetak. Tom dojmu teško se oteti gledajući tloris Palače. Kako su njihova arheološka istraživanja tek djelimice izvedena, zbog postojećih zgrada i drugih prepreka u nastavku bi trebalo posebnu pozornost posvetiti ovom bitnom pitanju. Tek nakon toga mogla bi se dati konačna interpretacija.

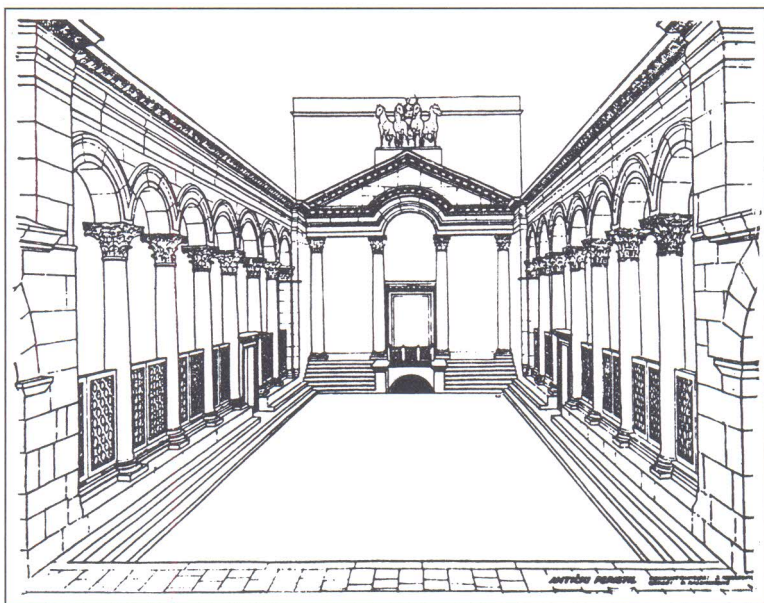
U vezi s termama još je jedna neobičnost. Bez obzira što još njihova čitava površina nije istražena, vidljivo je da su one bile razmjerno male i skromne. Treba se samo sjetiti velikih i raskošnih terma u Rimu i drugim antičkim gradovima. Osim javnih nalaze se često i u sklopu palača i vila patricija. Ukazuju na značenje što se pridavalo prostorima za rekreaciju i opuštanje.¹⁴⁾ A splitske terme, zbog nedostataka mjesta, nisu mogle imati ni neke važnije sadržaje, kao što su veći bazen s hladnom vodom i palestra, otvoreni prostor za gimnasticiranje.

PERISTIL

Glavni ulaz u Palaču bio je sa sjevera, kroz bogato dekorirana Porta aurea. Odatle se ulicom kardo flankiranom trjemovima dolazilo u srce Palače peristil (1, 3 i 11), vrhunac jedne raskošne scenografije. Na njegovu dnu je protiron (16),

trijem gdje se širokim stubištem pristupalo u Careve odaje (19-23). Ali pred samim ulazom ta snažna trajektorija kretanja neprirodno je i nasilno prekinuta. I umjesto produženja prema vestibulu (17), u sredini na samim stubama ispriječila se crna rupa koja vodi u mračne i vlažne podrumе.^{14a)}

Rekonstrukcija izvornog izgleda Peristila (11). Sa strane su kolonade, a u dnu protiron (16) preko kojega se ulazilo u Dioklecijanov stan (19-23). Sred širokog stubišta na tom se mjestu ispriječio otvor koji je vodio u mračnu i neuređenu dvoranu u podrumu.

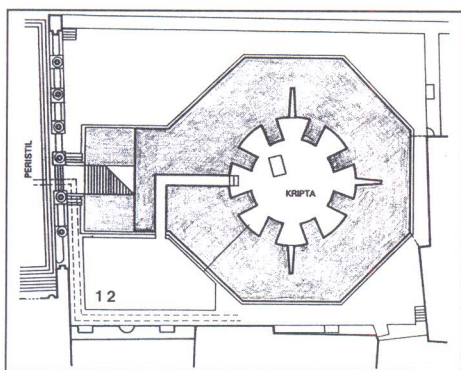
Takvo rješenje zapanjuje nelogičnošću gradacije prostora, do čega su Rimljani inače mnogo držali, što je već zapaženo, pa su se pokušala naći objašnjenja. Nesumnjivo je da je taj silaz s peristila u središnju podrumsku dvoranu izvorno antički. Odatle se kroz Južna vrata (25) izlazilo na more. Ali postoje činjenice koje ukazuju da je taj prolaz imao tek sporedno značenje. Same silazne stubе s peristila dosta su strme i zamorne da bi mogle služiti za normalnu i učestalu komunikaciju.

Stubе s peristila vode u vlažne, mračne i slabo finalno obrađene prostore podruma. A što je najzanimljivije, izlaz na more je kroz mala i ničim neukrašena Južna vrata (25). Ona su potpuno neugledna za razliku od ostalih, prema kopnu, a naročito sjevernih. Da su ovim putem prolazili uglednici ili sam Car kada se ukrcavao na lađu, sve bi moralo biti primjerenije riješeno i arhitektonski obrađeno. Iz svih navedenih razloga, ne preostaje nego zaključiti kako su ove stubе bile u

funkciji gradilišta i kroz njih su komunicirali izvođači radova. a kada je Palača dovršena, one su zatvorene. Tako je omogućen, bez neugodnoga skretanja s osi i zaobilaznja, daleko važniji pristup s peristila u mozaicima i marmornim statuama ukrašen vestibul (17), a zatim dalje u Carev stan. Treba još jednom podvući da je onima koji su prilazili kardom u Palaču, glavni put bio prema odajama, a ni u kojem slučaju u neugledne podrumne.

TEMENOS MAUZOLEJA

Mauzolej s istočne i skupina od tri hrama sa zapadne strane peristila (13 i 9) bili su ograđeni posebnim zidovima, koji su tvorili posvećene prostore temenosa. Istraživanja oko mauzoleja vršili su još Hébrard i Niemann. Nastavljena su u vremenu 1920.-1924., posebno nakon rušenja Stare biskupije, a zatim opet nešto

Temenos, ograđeni posvećen prostor oko Dioklecijanova mauzoleja (12). Njegovo izvorno popločenje grubo obrađenim kamenom niže je od ostalih okolnih otvorenih prostora.

1965. godine. Utvrđeno je da su ogradni zidovi u temeljima znatno prošireni prema unutra i tvorili neku vrst pločnika uz obode, a cijela otvorena površina bila je izvorno popločana kamenom na nižoj razini.¹⁵ Tijekom 1972. godine istražen je detaljnije jugozapadni dio, južno od zvonika katedrale.¹⁶ Dosta nejasnoća izazivalo je upravo popločenje terena i njegov visinski odnos prema razini okolnoga prostora. To pitanje ni nakon najnovijih istraživanja nije još uvijek na zadovoljavajući način objašnjeno.

Problem je u tome što je razina platforme od kamena u jugozapadnom dijelu dvorišta oko 1,30 metara ispod donjega ruba podnožnog vijenca prostaze mauzoleja. Tako je ostao vidljiv temeljni zid periptera, na tom mjestu građen daleko lošije obrađenim kamenom nego gornji dio. To je svakako estetski i konstruktivno bez ikakve logike. Osim toga, nastala je tako udubina niža od ostalih okolnih površina što opet nema nikakvu funkcionalnu opravdanost.

Problem je u tome što je razina platforme od kamena u jugozapadnom dijelu dvorišta oko 1,30 metara ispod donjega ruba podnožnog vijenca prostaze mauzoleja. Tako je ostao vidljiv temeljni zid periptera, na tom mjestu građen daleko lošije obrađenim kamenom nego gornji dio. To je svakako estetski i konstruktivno bez ikakve logike. Osim toga, nastala je tako udubina niža od ostalih okolnih površina što opet nema nikakvu funkcionalnu opravdanost.

Stoga bi se možda trebalo pristupiti drukčijoj interpretaciji ove situacije. Naime posljednja istraživanja pokazala su da se popločani plato protezao ne samo oko mauzoleja nego i ispod njega. To znači da je teren, koji je ovdje bio prirodno u padu prema jugu, najprije poravnat. Zatim su sagrađeni okolni ogradni zidovi

i konačno postavljena jaka kamena podloga po čitavoj površini. Na njoj su sazidani visoki temelji mauzoleja. Najlogičnije je da su još graditelji Palače tako nastale okolne udubine nasuli zemljom i doveli razinu približno na istu visinu kao što je bila na susjednom peristilu. Tome u prilog govori i činjenica što su temelji zidova znatno veće debljine, kako bi mogli primiti pritisak zemlje sa strane. Osim toga neugledno popločanje, koje je izrađeno od slabo obrađenoga kamena, teško da bi moglo biti završna vidljiva površina poda na mjestu gdje se izgledu pridavala velika pozornost.

Sve ovo pokazuje da se udubljena površina u jugozapadnom dijelu temenosa mauzoleja, nakon posljednjega istraživanja i rekonstrukcije, trebala ponovno ispuniti zemljom. Time bi se dovela u izvorno stanje, a ne bi bila neprirodna i bez ikakve logične veze s okolnim prostorom. Može se konačno zamisliti da je ovako uređen prostor oko mauzoleja nekada bio zasađen uresnim biljem.

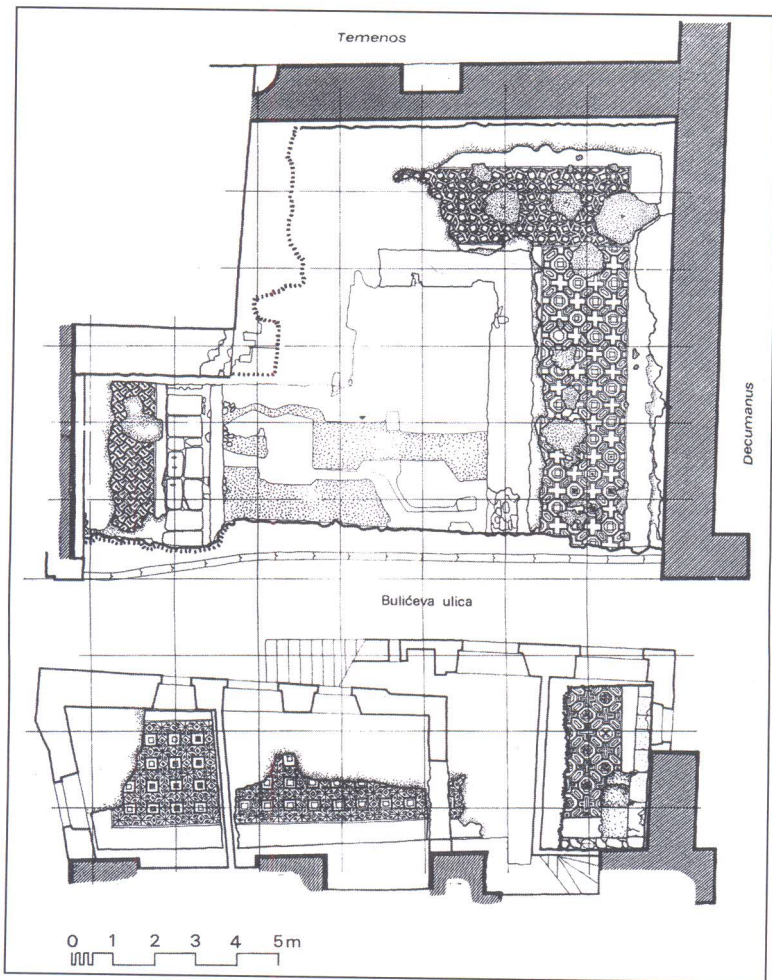
PROSTORIJA S MOZAIKOM

U istočnom dijelu Dioklecijanove palače blizu Srebrenih vrata otkopan je još 1924. godine pod od mozaika (14). Istraživanja toga položaja nastavljena su 1968.-1972. godine. Tada je otkriveno i dvorište okruženo trijemom i s podom od mozaika.¹⁷⁾ Zanimljiva je novost što taj prostor prekida ranije pretpostavljenu ulicu koja je od vrata Palače vodila na jug. Razina poda s mozaikom je niža oko metar od obližnje ulice dekumana (7). Time je dovedena u pitanje Hébrardova i Niemannova dosta logična interpretacija rješenja ovoga dijela Palače, naročito što se tiče prometnih tijekova. Na žalost, zbog postojeće ulice i zgrade, istraživanje nije moglo biti provedeno u cijelosti, posebno prema istoku do obodnog zida Palače. Tu su se pretpostavljali boksovi skladišta kakvi su inače utvrđeni s unutrašnje strane obodnih zidova u sjevernom dijelu Dioklecijanove palače. Svakako bi daljnja iskopavanja unijela više svjetla u tu kontradiktornu situaciju.

Ipak, da bi se i sa sadašnjim saznanjima pokušalo objasniti novonastalo stanje, potrebno je ukazati da okolni zidovi prostorije s mozaicima leže na živoj stijeni koja strši u unutrašnjosti iznad razine poda. Tako mozaik ne dopire do zida, već je prirodna litica po obodu u unutrašnjosti ostala vidljiva.

- Ta okolnost mogla bi se suvislo objasniti samo na taj način da je razina poda naknadno spuštena pa kako su već postojali okolni zidovi, bilo je teško odstraniti stijenu do kraja. Eventualna promjena je svakako morala uslijediti još u antici, što svjedoči pod u mozaiku s geometrijskim motivima. Možda se to dogodilo neposredno poslije Dioklecijanove smrti, kada je bivša Careva rezidencija dobila nove namjene pa su izvršene i određene adaptacije. Ta i neke druge pojave,

mogle bi se tumačiti kao građevinski zahvati koji su išli za prilagođavanjem drukčijim potrebama još u ranoj fazi postojanja Palače.

Antičko dvorište s mozaicima na podu u blizini istočnih vrata Palače (14). Ono prekida ranije logično pretpostavljenu ulicu koja je vodila od vrata prema jugu k Dioklecijanovu stanu.

DEFORMACIJE I DOVRŠENOST PALAČE

Već su davno zapažene mnoge geometrijske deformacije tlocrta Dioklecijanove palače. Tako ona ne predstavlja pravilan pravokutnik, već oblikom nešto

odstupa od pravoga kuta pa su joj prostorije iskrivljene. Osi građevina se međusobno ne podudaraju, a razmaci stupova u istom nizu nisu jednaki.¹⁸⁾ Ne samo u krupnim potezima nego i u detaljima mogu se utvrditi brojna odstupanja i površnosti. Ilustracije radi navode se samo neke netočnosti u mjerama i oblicima koje je zapazio Niemann još u vremenu 1904.-1908. godine prilikom istraživanja i tehničkog snimanja Palače.¹⁹⁾ Tako su utvrđene mnoge razlike u rasporedu prozora i vijenaca lijevog i desnog dijela sjevernog pročelja, stube u sjeverozapadnoj kuli nisu iste visine, konzole koje su nosile stupove iznad Zapadnih vrata u svom produženju preko pobočnih kula upadljivo je različite profilacije, usto je na jednom mjestu bez ukrasa, stupovi periptera mauzoleja variraju u visinama i debljini, a kapiteli i baze nisu međusobno jednaki. Razmaci stupova protirona pokazuju odstupanja, dok su zupci njegovoga vijenca nepravilno izrađeni. Bočne kolonade peristila nisu također precizno izvedene, a baze stupova obrađene su samo s prednje strane. Polukružne niše u vestibulu nisu podjednako raspoređene, u kripti mauzoleja svod, kao i piloni koji podržavaju gornje stupove nejednako su napravljeni. Vijenac Maloga hrama na zapadnoj strani, kao i na nekim drugim mjestima površno je izrađen. Na južnom pročelju Palače opaža se također površnost klesarskoga rada, nekoncentričnost crta profila lučnih vijenaca, nesimetričnost reza sljubnica i više sličnih tehničkih pogrešaka.²⁰⁾

Takvih pojava bilo je još vrlo mnogo. Propusti se uočavaju gotovo na svakom mjestu. O njima je već bilo govora na drugome mjestu, a neki će biti spomenuti i u nastavku.

Osim netočnosti, postoje i brojne klesarije u Palači koje nisu do kraja završene. Mnogi detalji i profilacije nisu u potpunosti izrađeni, kameni blokovi su ugrađivani napola obrađeni, a ni dekoracije na njima često se ne podudaraju. Takvi propusti i neusklađenosti pripisuju se najčešće opadanju zanatske vještine u vrijeme kasne antike. Međutim, pomnom analizom dolazi se do zaključka da se u stvari radi o greškama i slaboj usklađenosti radova zbog žurbe izvođača. Naime, oni dekorativni dijelovi koji su završeni vrlo su precizno i znalčki izrađeni, dok se na drugim mjestima još vide vrlo grubi tragovi dljeteta. Car je već bio bolestan i star pa se očito želio što prije povući u tišinu svoje palače.²¹⁾

Ova konstatacija navodi na daljnja promišljanja. Poznato je da su od Palače ostali sačuvani samo oni dijelovi koji su bili najsolidnije građeni i služili kasnije u neke druge svrhe. To su mauzolej, hram, vestibul, peristil i obodni zidovi. Sve ostalo je tijekom vremena skoro potpuno nestalo. Ako su utvrđene mnogobrojne greške i površnosti na ovim najvažnijim reprezentativnim građevinama, kojima je zasigurno posvećena najveća pozornost, kakve su tek trebale biti prostorije u kojima je bila smještena straža i posluga?

Na osnovi toga moglo bi se s velikom vjerojatnošću tvrditi da na sporednim dijelovima Palače nisu izvedeni mnogi završni i obrtnički radovi: podovi, popločanja i žbukanje pa možda i neki čitavi dijelovi. Jedan bi bio osnovni zaključak: da građevinski radovi na Dioklecijanovoj palači nikada do kraja nisu okončani. Bilo je i naknadnih preinaka tijekom građenja pa i dovršavanja nakon što se Car uselio. A odmah nakon njegove smrti već u antici počele su adaptacije pojedinih građevina u skladu s novim namjenama.

SKULPTURE

Razumljiva je pretpostavka da je ovako važno i bogato zdanje bilo urešeno umjetninama. Nešto od toga je i sačuvano. Ali na mnogim mjestima po Palači još uvijek su vidljiva kamena postolja i niše u zidovima za skulpture. Na vanjskom licu Palače posebna je briga posvećena ulazima. Tako glavna sjeverna vrata imaju na vrhu zida sačuvane četiri baze na kojima se pretpostavlja da su bili kipovi Jupitera i careva. Iznad samoga portala i s njegovih strana na zidu je ukupno šest niša. Zapadna i istočna vrata u Palači imaju sa svake strane po jednu nišu.

Dioklecijanov mauzolej na istočnoj strani peristila i tri hrama na njegovu zapadu nalazili su se u posvećenim prostorima, temenosima. Na zidovima koji su ograđivali ta dvorišta bili su prema unutra sve okolo nizovi naizmjenično pravokutnih i polukružnih niša. Prema rekonstrukciji moglo bi ih biti pedesetak. Sam mauzolej je u unutrašnjosti okrugao, s osam velikih niša uokolo. I kružni vestibul je imao četiri slične niše, a nad njegovim protironom je postojela za neku veliku skulpturalnu grupu, pretpostavlja se četveropreg. Neke prostorije Careva stana imale su također u unutrašnjosti niše. To je samo ono što se danas može još sigurno utvrditi po sačuvanim ostacima Palače.

Pored toga morao je u unutrašnjosti prostora postojati veliki broj slobodnih skulptura koje nisu bile vezane za arhitekturu. To su kipovi božanstava u hramovima i manje skulpture po Carevim odajama. Istraživači su ih morali u svojim rekonstrukcijama ucrtati još na mnogim mjestima. Teško je danas procijeniti koliko je kipova u Palači moglo biti, ali sigurno veliki broj od više stotina. Od njih su neki morali biti značajnijih dimenzija.

Međutim, od svega nije sačuvano ništa osim dvije kamene glave, danas uzidane blizu Zapadnih vrata, te pet egipatskih sfinga razne veličine i od različita kamena.²²⁾ One su na brzinu bile pokupljene s više mjesta i donesene u Palaču. Može se, istina, pretpostaviti da su sve te poganske idole uništili kršćani kada su ovladali ovim prostorima. Oni su iz mauzoleja uklonili Dioklecijanov sarkofag

kada su tu građevinu pretvorili u katedralu i izbacili kip rimskog božanstva iz hrama pošto su ga preuredili u krstionicu.

Ali ono što začuđuje jest da se u arheološkome materijalu, prilikom raznih iska-panja i istraživanja, nije se naišlo ni na kakve ulomke skulptura za razliku od brojnih arhitektonskih i dekorativnih dijelova. A moralo ih je svakako biti. Nisu mogli nestati bez traga. Jer, podsjetimo se da su u okolnim antičkim gradovima pronađene brojne skulpture koje su preživjele sva razaranja i nedaće. Navodi se samo nekoliko karakterističnih slučajeva. Tako je u Ninu, antičkoj Aenoni, sačuvana grupa od sedam monumentalnih statua rimskih imperatora. U Aequumu kod Sinja pronađeni su komadi figuralnih skulptura iznimne ljepote.²³⁾ Konačno, nedavno je na tlu nekadašnje Narone na Neretvi otkopano čak dvanaest mramornih statua.²⁴⁾ Primjera bi se moglo naći još podosta.

Ovakva potpuno sterilna situacija u Splitu upućuje na jedini mogući zaključak. Mjesta za skulpture su pripremljena, ali one nikada nisu bile postavljene, osim vjerojatno manjeg broja najvažnijih. Posao klesanja i nabave skulptura, kao manje bitnih dijelova, ostavljen je kao posljednji. U prvom trenutku najvažnije je bilo Palaču osposobiti za stanovanje, a ukrašavanje je odgođeno. Ali prilike su se izmijenile, naročito Carevom smrću, pa to nije ostvareno. I ova postavka sasvim se dobro uklapa u konstataciju da je Dioklecijanova palača građena na brzinu, s mnogo grešaka i nedovršenosti.

ZAKLJUČAK

Neke stvari iznesene na ovome mjestu već su odavno zapažene, ali im se nije pridavala ona važnost koju zaslužuju. Trebalo je najprije razriješiti osnovna pitanja pa da tek dođu i ova u svojoj punoj jasnoći do izražaja. Isto tako, kada se o njima i pisalo, činilo se to usput i nesustavno pa su zaključci bili često produkt trenutnih impresija, a ne rasčlambe. Nepravilnosti i netočnosti u mjerama ni u kojem slučaju se ne mogu objasniti Plotinovom kasnoantičkom estetikom po kojoj simetriju treba izbjegavati, kao što se to pokušalo protumačiti.²⁵⁾ Konkretno, to što istočna i zapadna vrata Palače nisu točno na sredini pročelja, nego su čak za čitavih 8 metara odmaknuta prema sjeveru, u naravi se ne može zapaziti, niti to predstavlja traženje ljepote u asimetriji. Isto tako, nejednakosti u rasporedu stupova peristila ili razlike u razmještanju niša vestibula nije moguće zapaziti prostim okom i nisu mogle nastati zbog nekoga hotimičnog vizualnog učinka.

Tih netočnosti u mjerama moglo bi se nabrojiti još mnogo. Ali većina tih grešaka i odstupanja može se utvrditi samo mjerenjem. Deformacije u tlocrtu i odstupanje od pravog kuta teško da su nastali radi prilagođavanja obliku terena

kao što se to negdje prikazuje.²⁶⁾ Veliki zemljani radovi radi izravnavanja razina za gradnju ili vrlo složeni radovi na dovodu vode akveduktom dugim 7 km, dokazuju da topografske prepreke nisu razlog koji bi naveo graditelje da iskrive građevinu kako bi ih izbjegli. Razlog i za to treba tražiti u žurbi.

Za neke pojave još uvijek se ne raspolaže dovoljnim brojem činjenica kako bi ih se moglo uvjerljivo protumačiti. Osnovni zaključak je kako bi se daljnjim istraživanjima trebalo nastojati odgovoriti na još prisutna pitanja.

BILJEŠKE

- 1) Vidjeti npr. Robert Adam: *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*. London, 1764.
- 2) Detaljnije su publicirana istraživanja u vremenu 1968.-74., zajednički provedena od strane Urbanističkoga zavoda Dalmacije u Splitu i Sveučilišta Minnesota SAD. - O tom pitanju vidjeti u Stanko Piplović: "Obnova baštine". *Refleksije povodom jedne knjige*. Hrvatska obzorja, Split, IV/1996. br. 2.
- 3) G. V. Gentili: *La villa imperiale di Piazza Armerina*. Rim 1969. - Salvatore Augiremma: *La villa d'Hadrien près de Tivoli*. Tivoli, 1970.
- 4) Georg Niemann je u svojoj rekonstrukciji predvidio na bočnim stranama, istočnoj i zapadnoj, Careva stana velike prozore. Ali kako izvorni vanjski zidovi u toj visini nisu sačuvani, to se ne može ustvrditi. Usp. Cvito Fisković: *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*. Rad JAZU, Zagreb, 1950. i S. McNally, J. Marasović, T. Marasović: *Istraživanje Dioklecijanove palače*. II. dio, Split, 1977. 17.
- 5) Luigi Archinti: *Degli stili nell' architettura*. Vol. I. L'antichità Pagana. Milano s. a. 463.
- 6) Georg Niemann: *Der Palast Diokletians in Spalato*. Beč, 1910. - Ernest Hébrard: *Le Palais de Dioclétien à Spalato*. Pariz, 1912.
- 7) J. Marasović, T. Marasović, S. McNally, J. Wilkes: *Dioklecijanova palača*. Izvještaj o Jugoslovensko-američkom projektu istraživanja, prvi dio, Split, 1972, drugi dio, Split, 1977.
- 8) Frane Bulić: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 103. - Nenad Cambi: *Dioklecijanova palača i Dioklecijan*. Izložba Dioklecijanova palača, Split, 1994. 21.
- 9) Giuseppe Lugli: *Il pantheon e i monumenti adiacenti*. Rim, s. a. 34-35.
- 10) Bogdan Nestorović: *Arhitektura starog veka*. Beograd, 1952. 433. - Giuseppe Lugli: *Le terme di Caracalla*. Rim s. a, 21.
- 11) Usporediti npr. Tomislav Marasović: *Dioklecijanova palača*. Beograd, 1982. 86.
- 12) Tomislav Marasović: *Prizemne dvorane Dioklecijanove palače u Splitu*. Split, 1966. 6.
- 13) J. Marasović, T. Marasović: *Pregled radova Urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine*. URBS, Split, 1965. br. 4, 32. - Tomislav Marasović: *Zapadne i istočne terme Dioklecijanove palače u Splitu*. Materijali XII, Zadar, 1976. 225-228.
- 14) Alexander G. McKay: *Römische Häuser, Villen und Paläste*. Luzern i Herrsching, 1984.
- 14a) *Peristil se spaja s obalom*. Slobodna Dalmacija, Split, 8. XII. 1959. 6.
- 15) *Izvjeste o djelatnosti Pokrajinskog Konservatorijalnog Ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca godine 1920*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Sarajevo XLIII/1920. II. dodatak 55. - Idem, za godinu 1921, Split, XLIV/1921.

- 16) URBS, Split, 1977. 47-52.
- 17) URBS, Split, 1977. 9-12.
- 18) Vidjeti npr. Frane Bulić: Palača ... 142.
- 19) Stanko Piplović: *G. Niemann i E. Hébrard, istraživači Dioklecijanove palače u Splitu*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 1990, sv. 83, 262-263.
- 20) George Niemann: *Dioklecijanova palača u Splitu*. Radna verzija prijevoda u izdanju Mediteranskog centra za graditeljsko nasljeđe Sveučilišta u Splitu, Split, 1991. 11, 17, 23, 32, 47, 53, 57, 65, 67, 83 i 92.
- 21) Stanko Piplović: *Nedovršenost i neusklađenost klesarskih radova na Dioklecijanovoj palači u Splitu*. Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća IV/1993. br. 3-4.
- 22) Cvito Fisković: *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*. Rad JAZU, knjiga 279, Zagreb, 1950. 24.
- 23) Mate Suić: *Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici*. Povijest grada Nina, Zadar, 1969. 94. - A. P. Mišura: *Colonia romana Aequum Claudium (Čitluk)*. Graz i Beč, 1921.
- 24) Mario Kežić: *Uz senzacionalna arheološka otkrića u Naroni*. Uz bok rimskim nalazištima. Slobodna Dalmacija, Split, 23. VI. 1955. 29.
- 25) Nenad Cambi: *Dioklecijanova ...* 19.
- 26) Tomislav Marasović: *Dioklecijanova ...* 18.

Stanko Piplović

CARATTERISTICHE E PARADOSSI DEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO A SPALATO

Riassunto

Il Palazzo di Diocleziano, eretto all'inizio del IV secolo nei pressi dell'antica metropoli Salona, è una delle più importanti opere architettoniche sul territorio della Croazia. Le sue ricerche più sistematiche cominciarono ancora nel XVIII secolo. Ciò nonostante, tutt'oggi non fossero ancora esplicitate le definizioni ambientali e funzionali di alcune sue parti. Tanti dettagli costruttivi sono rimasti senza spiegazioni logiche. L'interpretazione delle comunicazioni e dei collegamenti organizzativi come vennero esposti, non siano logici e non possano contentarci. Alcune delle domande, importanti per la teoria e per la storia dell'architettura, non sono neppure intavolate.

Una delle caratteristiche fondamentali della concezione del Palazzo è la separazione completa dell'eccezionale ambiente naturale. La sua siluetta gigante non andò mai ben insieme all'ambiente, sebbene avesse suscitato l'esaltazione dei suoi contemporanei. La disposizione geometrica molto dura non avesse mai potuto accordarsi col terreno inclinato, bensì vennero eseguiti grandi lavori di sterramento dopo i quali fu inserito dentro. A differenza delle residenze private di alcuni altri imperatori romani, come ad esempio il palazzo nella Piazza Armerina in Sicilia oppure la Villa di Adriano in Tivoli, dove i complessi vennero liberalmente disposti entro il verde circostante, il Palazzo di Diocleziano imita un campo militare molto serio. Quello che è di più insolito, nessuna delle sue camere non dà direttamente al mare o ai campi dintorni. Tutte invece danno all'interno del palazzo, ai cortili chiusi.

Il sistema della comunicazione, particolarmente nella parte sud, dove vennero situate le camere dell'imperatore, è mal risolto oppure non studiato sufficientemente a fondo. Entrando per la magnifica porta nord nel Palazzo, per l'ampia via principale - cardo - fiancheggiata dai portici si arriva

nell'ambiente centrale - peristilio, che raffigura la vertice della scenografia molto ricca. Davanti c'è il protirone monumentale che porta nell'atrio dell'appartamento imperiale, però nel mezzo delle sue scalinate vaste, appunto nell'asse del movimento, ad un tratto davanti agli occhi del visitatore sbarra un'apertura scura. Lui invece di decorare il vestibolo con mosaici e sculture di marmo, porta il visitatore nei sotterranei pieni di umidità.

Probabilmente ancora durante la vita dell'imperatore, e soprattutto dopo la sua morte, fossero avvenute le prime modifiche di costruzione. Vennero condizionate dalle diverse necessità che ebbero però squilibrato la sua organizzazione originaria. Qui ad esempio potrebbero essere indicati i due complessi delle terme (bagni termali) che furono sistemati nelle dirette vicinanze come riguardo all'appartamento dell'imperatore così anche riguardo le camere per la servitù e per la guardia a nord. Inoltre, vicino alla porta est vennero fatte, probabilmente dopo, le camere con i mosaici pavimentali. Così venne tagliata, logicamente preposta la via che da lì portò verso sud.

Ci sono molti particolari e noi bizzari e inspiegati, come ad esempio: abbasso del livello di "temenos" intorno al mausoleo imperiale, oppure l'incompatibilità dei dettagli plastici ed ornamentali sugli edifici più importanti del Palazzo: Tempio di Giove e vestibolo. La domanda particolarmente essenziale sarebbe in quale misura il Palazzo di Diocleziane fosse stato terminato, poiché ad ogni passo si osservino le tracce della costruzione in fretta. Questo venne condizionato dal desiderio del potente imperatore romano di voler, dopo molti anni del dominio penoso, ritirarsi al più presto possibile nella quiete della vita. Con le ricerche più dettagliate bisognerebbe provare a rispondere alle domande che si pongono.

Traduzione: Ivna Borovina